

JAMES GORDLEY: THE JURISTS: A CRITICAL HISTORY
(OXFORD: OXFORD UNIVERSITY PRESS 2013) 320.

James Gordley könyve egy meglehetősen ritka és ambiciózus vállalkozás gyümölcse. A Tulane University jogi karán oktató amerikai polgári jogász és összehasonlító jogász professzor ugyanis arra az emberpróbáló (sőt első látásra talán emberfeletlinek tűnő) feladatra adta a fejét, hogy a jogtudomány és a jogi gondolkodás egész történetét – a római jogtól napjainkig – egy kötetben egyedül írja meg.¹ A szerző elemzését ráadásul a jogtörténeti munkákra nem mindig jellemző erős jogfilozófiai érzékenység hatja át.²

De vajon nem eleve *mission impossible*-re vállalkozik-e ezzel Gordley? Az emberi teljesítőképesség oldaláról nézve a kérdést egyértelműnek tűnik, hogy egy ehhez hasonló, nagyívű történeti tabló szükségszerűen csak szelektív lehet, és részben mások kutatásaira kell támaszkodnia. Gordley teljes mértékben tudatában is van ennek, és ebből adódóan kifejezetten hangsúlyozza, hogy magától értetődően csak korlátozott számú jogtudományi projektumot vizsgálhatott meg, korlátozott terjedelemben; másfelől személyes érdeklődéséből adódóan hamisítatlanul magánjogi perspektívából írta meg művét (x–xi. o.).

Módszertani szempontból pedig az a kétely merülhet fel, hogy beszélhetünk-e általában véve „jogtudományról”, egységes „jogi hagyományról”, vagy csupán különböző, egymástól eltérő jogtudományi projektumok sorozatáról, amelyek csak a saját történeti-kulturális kontextusukon belül értelmezhetők. Bár Gordley – mint azt az előszóban kifejti – arra törekszik, hogy az egyes korszakok jogtudósi iskoláinak teljesítményét annak alapján értékelje, hogy mennyire voltak képesek a saját maguk számára kitűzött célokat és a maguk által választott módszereket megvalósítani, ugyanakkor leszögezi: ez nem jelenti azt, hogy a céljaik és módszereik csak a maguk számára és a saját kulturális miliójükön belül bírtak jelentőséggel, hiszen a különböző korok jogtudósi iskolái mindig elődeik munkásságára támaszkodtak (építettek a sikereikre, s próbáltak tanulni kudarcaikból), és végső céljuk alapvetően mindenkor ugyanaz maradt: a jog megértése és magyarázata (x. o.).

Végül fölvethető a kérdés: mi lehet a célja és értelme egy ilyen grandiózus összefoglaló munka megírásának? Egy „egyszerűs enciklopédia” megalkotása mai viszonyaink között alighanem lehetetlen és értelmetlen vállalkozás lenne; míg ha a szerző az egész történeti anyagot – bevallva-bevallatlanul – valamilyen előzetesen megfogalmazott nagy „vízióra” vagy „narratívára” fűzné fel, annak mintegy díszes homlokzataként, az csupán „az ész csele” volna. Gordley szerencsére mindkét csapdát elkerüli: úgy ad indoktrinációtól mentesen határozott értékelést a különböző jogtudósi iskolák tevékenységéről, s foglal el karakteres álláspontot az

¹ E gigászi vállalkozás egyik jellegzetes archetipusa Michel VILLEY: *La formation de la pensée juridique moderne. Cours d'histoire de la philosophie du droit* (Párizs: Montchrestien 41975).

² E vonatkozásban Gordley jelentős részben a szerződési jog filozófiai alapjairól szóló korábbi művére támaszkodik: James GORDLEY: *The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine* (Oxford: Clarendon Press 1991).

egyes kérdésekben, hogy közben nem merül el az olvashatóság rovására a részletekben – sőt kifejezetten közérthető, olvasmányos nyelven teszi mindezt.

Ha az imént azt mondtuk, hogy minden történeti összegzés szükségképpen selektív, akkor az arról írott recenzióra ez kiváltképpen igaz. Az alábbiakban a könyv főbb gondolatébresztő, vagy éppen vitára indító állításait igyekszem *sine ira et studio* összefoglalni, és a mű által bemutatott „történeti ívet” rekonstruálni.

Gordley a római jogról szóló első fejezetet rögtön egy sokak számára minden bizonnyal meglepő tétellel indítja: olyan klasszikus szerzőkkel vitatkozva, mint Fritz Schulz, Peter Stein és Theodor Viehweg,³ amellet kardoskodik, hogy a római jogászok a legkisebb mértékben sem a görög filozófusoktól merítették fogalmikat és módszereiket – sem a platóni vagy az arisztotelészi dialektikából, sem pedig a *Topikából* –, hanem a mindennapi tapasztalatból és a konkrét jogesetektől; így munkájukkal egy teljesen új és önálló intellektuális tradíciót alapoztak meg (12–16. o.). Cicero kritikája, miszerint a rómaiak nem voltak képesek a jogot *arsként* megszervezni, szintén ezt bizonyítja közvetve, és jogos annyiban, hogy a római jog valóban nem képezett szisztematikus rendszert: nem a szabályok, általános elvek és elvont fogalmak valamely előzetesen meghatározott készletén alapult (16–18. o.).

A jogtudomány 12. századi megújulása (melyet Kenneth Pennington egyenesen a *big banghez* hasonlított)⁴ módszertani szempontból két fő törekvésben ragadható meg Gordley szerint. Egyrészt a glosszátorok és a kommentátorok, minthogy minden felmerülő jogi esetre megoldást akartak kínálni a *Corpus iuris civilis* alapján, a mai napig is használatos technikákat fejlesztettek ki az autoritativ szövegek új esetekre való alkalmazására (32–45. o.). Másrészt a középkori jogászok az egyes római jogi szövegeket mindig az összes többi textussal összhangban próbálták magyarázni, és így olyan egységes, átfogó rendszerbe foglalták azokat, amely az eredeti római jogot egyáltalán nem jellemezte. Mindamellet ezt az egységet – szemben a modern jogtudománnyal – nem absztrakt elvek vagy általános fogalmak révén, hanem a különböző szöveghelyek összekapcsolásával igyekeztek megteremteni (45–51. o.).

Gordley úgy értékeli, hogy a „második skolasztika” vagy „késő skolasztika” hatalmas fegyvertényt hajtott végre azzal, hogy a római jogot, a kánonjogot és az arisztotelészi s tomista morálfilozófiát egyetlen átfogó szintézisbe foglalta (még akkor is, ha az egymástól eltérő hagyományok egyes elemeit emiatt eltorzította vagy nem vette figyelembe) (82, 99. o.). Míg az ókori jogászok egyáltalán nem, és a középkori jogtudósok is csak elvétve alkalmazták a filozófiát a jogra, a 16–17. századi dominikánus és jezsuita teológus-jogászok a jogszabályok és jogintézmények igen jelentős részét az arisztotelészi-tomista filozófia fogalmi – osztó és kölcsönös igazságosság, közjó, *prudencia* stb. – és természetjogi elvek segítségével magyarázták.

³ Vö. pl. Fritz SCHULZ: *History of Roman Legal Science* (Oxford: Clarendon Press 1946); Peter STEIN: *Regulae Iuris: From Juristic Rules to Legal Maxims* (Edinburgh: Edinburgh University Press 1966); Theodor VIEHWEG: *Topik und Jurisprudenz* (München: Beck 1974).

⁴ Lásd Kenneth PENNINGTON: „The 'Big Bang': Roman Law in the Early Twelfth-Century” *Rivista internazionale di diritto comune* 2007. 43–70.

Ezzel elsőként helyezték a jogot rendszeres filozófiai alapokra, és teljesen újjászervezték a magánjogot (82–83, 93. o.).

A humanisták ezzel szemben a *studia humanitatis* és a jog arsszá szervezésének cicerói eszméit elevenítették fel a 14. században. A céljuk ennek megfelelően kettős volt: a római jogi szövegek eredeti jelentésének feltárása és a jog közérthető módon – jogi elvek vagy distinkciók révén – való rendszerezése (111–112, 118. o.). Bármennyire kifinomult értelmezési módszereket vezettek is be, s vetették meg ezáltal a modern (jog)történetírás számára nélkülözhetetlen filológia alapjait (32, 112. o.), törekvéseik Gordley szerint végső soron mégis kudarcba torkolltak. Minél pontosabban tudták ugyanis rekonstruálni a klasszikus szövegeket, annál kevésbé voltak képesek a római jog anyagát absztrakt filozófiai elvek igénybevétele nélkül szisztematikusan elrendezni. Fő céljaik így feloldhatatlan ellentmondásba kerültek egymással (119–120, 127. o.).

Bizonyos értelemben a modern természetjogtan klasszikus teoretikusai, Grotius és Pufendorf is a jogtudomány cicerói ideájához tértek vissza, ám azzal a fontos különbséggel, hogy a humanisták kudarcából okulva ők nem a *ius civilét*, hanem a természetjogot kívánták *ars* rangjára emelni (128, 131. o.). Axiomatikus rendszerük megalkotásakor számos szabályt és következtetést (sőt jó néhány elvet is) átvettek a késő skolasztikától, de eloldották azokat az arisztotelészi és tomista filozófiától; egyrészt azért, mert az arisztotelészi filozófia nyelvezetét túlzottan elvontnak, az olvasók számára nehezen követhetőnek tartották, másrészt mert korántsem osztoztak már a skolasztika feltétlen Arisztotelész-kultuszában. Ennek azonban komoly ára volt: a természetjogi normák alapját képező elvek elmosódottá és bizonytalanná váltak rendszerükben (130–133. o.).

A humanisták és a modern természetjogászok törekvéseit ötvözte – ráadásul sikerrel – Jean Domat és Robert Pothier, akik a Franciaországban recipiált, s egyben szerintük a természetjoggal is összhangban álló római jogi szabályokat rendszerezték francia nyelven, egyszerű, kézzelfogható elvek alapján. A későskolasztikus és modern természetjogászokkal szemben az elveket nem felsőbb elvekből dedukálták, hanem csupán a szövegek összegzésére használták; így azok pusztán „didaktikai” jelentőséggel bírtak számukra, a tömörséget, közérthetőséget szolgálták (141–143. o.). Az elvek törvénybe iktatására mindazonáltal még ők sem gondoltak. Ez a *Code civil* bevezetésével történt meg, mely egyrészt a közérthetőség iránti igény és a cicerói idea legtisztább, legtökéletesebb megnyilvánulásaként jelent meg, másrészt viszont az elveket elvágta az azokat eredetileg megalapozó esetektől, szövegektől és magasabb elvektől (153–155. o.).

Más úton jártak eközben az *usus modernus pandectarumot* meghonosító német és németalföldi jogászok. Fő céljuknak – a középkori civilistáktól nem teljesen különböző módon – a római jogi szövegek tanulmányozását, elvont filozófiai elvek segítségével történő harmonizálását és új problémákra való alkalmazását tekintették, de már nem tulajdonítottak azoknak abszolút autoritást, és nem akarták a különböző szövegeket mindenáron összehangolni (157–160. o.).

A 17–18. századi jogi gondolkodás uralkodó irányzata mindemellett a racionalizmus volt, melynek kialakulását Gordley három radikális újításra vezeti visz-

sza. A modern racionalizmus úttörőjét némileg különös módon a jezsuita Francisco Suárezben ismeri fel, aki szerinte a hagyományos tomista felfogással szakítva, elsőként mondta ki azt a metafizikai tételt, miszerint a jog az emberi természetben örök és változhatatlan módon gyökerező fogalmakon alapszik, következésképpen a természeti törvény parancsai teljes egészében állandóak és változhatatlanok (166–177. o.). Második lépésként Descartes szolgáltatta azt a módszert, amelynek segítségével ezekből az örökérvényű igazságokból és a magától értetődő, egyetemes természetjogi elvekből logikai úton szükségszerű jogi következtetéseket, s a természetjogi normák mindent átfogó, zárt rendszerét lehet levezetni – éppúgy, ahogy a geometriában az axiómákból teorema dedukálhatók (177–181. o.). A harmadik mélyreható, Gottfried Wilhelm Leibniz és Christian Wolff által kezdeményezett újítás pedig abban állt, hogy a jogi fogalmakat absztrakt módon határozták meg, és elvonatkoztatták a jogintézmények által szolgált céloktól. Ennek eredményeképpen az elvont filozófiai elvek (például az emberi természetből levezetett altruizmus mint legfőbb elv) és a jogi fogalmak (mint például a korlátlan tulajdon fogalma), illetve a definíciók és a konkrét szabályok élesen elváltak egymástól (181–193. o.).

A racionalizmus természetesen nem volt – és nem is lehetett – képes teljesíteni felettébb ambiciózus ígéreteit, hangsúlyozza Gordley, ami a 19. században a felsőbb elvekben és a természetjogban való teljes illúzióvesztéshez vezetett. A 19. századi jogászoknak a kialakult helyzetre adott jellegzetes válasza a tisztán és kizárólag a tételes jogi szövegekre koncentráló jogi pozitívizmus és a jogot az alapvető jogi fogalmak segítségével magyarázó és rendszerező konceptualizmus volt. A jogi pozitívizmus és a konceptualizmus kéz a kézben járt, de Gordley álláspontja szerint egyik sem volt filozófiailag megalapozott doktrína. A korabeli jogtudósok ugyanis nem művelték magukat filozófiailag, mert általában csalódtak a filozófiában: a racionalisták munkássága tautológiák (mi több, olykor logikai hibák) sehová nem vezető sorozatának tűnt számukra (195–196. o.). Így történhetett meg paradox módon az, hogy – bármennyire ellenségesek voltak is a racionalizmussal szemben – nem vizsgálták felül, hanem reflektálatlanul átvették a racionalisták főbb metafizikai és ismeretelméleti előfeltevéseit. Azonkívül hozzájuk hasonlóan az akarati elv alapján, s a jogintézmények céljától elvonatkoztatva definiálták a tulajdon, szerződés, felelősség stb. fogalmait, és a modern természetjogi gondolkodás számos formalista, deduktív elemét is megőrizték (212–215. o.).

Ahogy a 19. században a racionalizmus, úgy a századfordulótól a konceptualizmus került a kritikák kereszttüzébe. Ám jöllehet a 20. századi jogászok hatékony bírálatát adták a konceptualizmusnak (és ezzel közvetve a racionalizmusnak), az egymással is vitázó különböző jogelméleti irányzatok közül egyik sem volt képes – a szabadjogi mozgalomtól az amerikai jogi realizmusig, az érdekkutató jogtudománytól a szociológiai jogelméleten át a jog gazdasági elemzéséig – a konceptualizmussal szemben általánosan elfogadott alternatívát nyújtani (223, 281–309. o.). A kritikák így nem álltak össze egységes, koherens rendszerré. Abban ugyan általános egyetértés alakult ki, hogy a jogtudomány nem biztosíthat többé a korábbihoz hasonló kitüntetett szerepet az absztrakt fogalmaknak és a deduktív logikának,

illetve, hogy be kell építenie valamilyen teleologikus, funkcionális vagy szociális szempontot az elemzésébe. Azokban az alapkérdésekben azonban nem jött létre közmegegyezés, hogy mire és hogyan kell használni a jogban a fogalmakat, hogyan viszonyulnak az általános fogalmak a konkrét szabályokhoz és az egyedi esetekhez vagy jelenségekhez, hogyan lehet közelebről meghatározni a jog által előmozdítandó célokat, és így tovább (275–281, 289–295. o.).

A könyv konklúzióinak is beillő utolsó alfejezetében a szerző azt a bevallottan „történelmietlen” kérdést teszi fel: „Merre?”, ti. merre tart a jogtudomány? Gordley itt a *Critical Legal Studies* mozgalom jeles képviselőjével, Roberto Ungerrel polemizál, aki szerint egyszerűen semerre.⁵ Gordley természetesen nem ért egyet ezzel a véleménnyel. Az ő nézete szerint, még ha az egyes jogtudományi projektumok elindulása esetleges tényezőknél múlt is, a római jogászok által megalapozott egész jogi hagyomány több mint kétezer éves fennállása alatt olyan intellektuális erőre tett szert, hogy valószínűtlennek tűnik, hogy valaha is eltűnne, s a történészek egyszer majd úgy fognak róla beszélni, mint most az egyiptomi isten-királyok imádásáról vagy a béljósokról (312. o.).

A modern jogtudomány zsákutcába jutásának okait illetően mindazonáltal egyet ért Ungerrel: a jogi pozitívizmus és a konceptualizmus 19. századi szövetsége a dolgok, a jó és a rossz lényegét kutató esszencialista metafizikai rendszerek helyébe lépő szubjektivisták értékkezelési koncepció elterjedése nyomán jött létre. Márpedig e szemlélet kizárja a jogi fogalmak objektív meghatározását; sőt, a konceptualizmussal szemben fellépő különféle teleologikus felfogásokat is ellehetetleníti, hiszen e perspektívában a célok is csupán egyéni célként, szubjektív preferenciaként értelmezhetők. A jogtudomány problémáinak gyökereit Gordley a racionalizmusig vezeti vissza: ahhoz, hogy a jogot valamely cél alapján tudjuk definiálni, először be kell temetnünk a célok és fogalmak között a racionalisták által mesterségesen ásott szakadékot (310–312. o.).

A szerző azt is világossá teszi, hogy miben látja a kiutat: szerinte a jogtudománynak a racionalizmus által elhomályosított eszmékhez kellene visszatérnie. Az arisztotelészi erkölcsfilozófia alapfogalmai – mindenekelőtt a *prudentia*, az osztó és a kiegyenlítő igazságosság – egykor lehetővé tették az egyéni és közösségi célok összekapcsolását, valamint a tulajdon, szerződés, károkozás, jogalap nélküli gazdagodás stb. lényegének ezen célok alapján történő megragadását. Bár ezek az arisztotelészi fogalmak évszázadokkal ezelőtt háttérbe szorultak, azóta sem sikerült – és valószínűleg ezután sem fogunk – helyettük a jog számára használható, életképes alternatívát találni (312, 309. o.).⁶ Amint azt Gordley egy másik művében megjegyzi: „A modern filozófusok három és fél évszázada olyan világban élnek,

⁵ Vö. Roberto Magabeira UNGER: *Knowledge and Politics* (New York: Free Press 1975).

⁶ Gordley az alábbi munkákban részletesen is kifejti ezzel kapcsolatos érveit: James GORDLEY: „Conclusion” in GORDLEY (2. lj.) 230–248; James GORDLEY: „Basic Principles” in uő: *Foundations of Private Law: Property, Tort, Contract, Unjust Enrichment* (Oxford: Oxford University Press 2006) 7–31; James GORDLEY: „The Moral Foundations of Private Law” *American Journal of Jurisprudence* 2002/1. 1–23.

amelyben a jogászok képtelenek dolgozni”, és részben innen ered a jogászok gyakori elméletellenessége.⁷

Lehetetlen nem észrevenni, hogy Gordley egy „fejlődés- és hanyatlástörténetet” tár elénk. Első látásra az is egyértelmű, honnan datálja a jogtudomány válságát: a racionalizmus térhódításától. „A probléma nem az – írja –, hogy a jog lehetetlen volna. Az a probléma, hogy a racionalizmus öröksége annak láttatja.” (312. o.) A jog „racionalizálásának” folyamata – a joganyag rendszerezése, a jogrend filozófiai megalapozása, a szabályok elvont elvek alapján történő magyarázata – a racionalizmus modernkori megjelenéséig lépésről lépésre, fokozatosan haladt előre, ám a racionalizmus túlajtotta azt, aminek következményeként és ellenhatásaként a jogászai gondolkodás idővel szkepticizmusba fordult át. Gordley elemzésében azonban érzékelhető bizonyos ambivalencia: a „második skolasztika” jogelméletét például előbb határozottan pozitívan értékeli azért, mert szerinte először helyezte a jogot rendszeres filozófiai alapokra, majd néhány fejezettel később számos képviselőjét elmarasztalja, mondván, hogy a racionalizmus útját készítették elő.

A jog és a filozófia viszonyának problémájához kapcsolódik egy másik kettőség is. Ez abban nyilvánul meg, hogy míg műve elején Gordley a különböző jogtudósi iskolák teljesítménye értékelésének alapjaként azt jelöli meg, mennyire tudták a saját céljaikat és módszereiket hatékonyan megvalósítani, az egyes fejezetekben mintha ezen értékelési szempont mellé a filozófiai koherencia – sőt a „divatjamúlt” arisztotelészi filozófia elveivel való összhang – mint külső mérce is belépne. Egy olyan korban, amikor azt is egyre többen megkérdőjelezzük, hogy lehetséges-e egyáltalán egy koherens általános jogtant és jogfogalmat kidolgozni és a jogot univerzális elvekre alapozni, ez a megközelítés valóban „régimódinak” tűnik. De talán pont emiatt olyan érdekfeszítő olvasmány és izgalmas időutazás ez a könyv.

Tattay Szilárd*

⁷ GORDLEY (2. lj.) 246.

* Tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: tattay.szilard@tk.mta.hu.